

O SOLPOR DA CULTURA POPULAR DA ILLA DE ONS (IV) MEIGAS, BRUXAS, FEITIZOS,..., “MULLERES CON PODERES” (II)

Por: Celestino Pardellas de Blas

De novo, un ano máis, quero resaltar a importancia de Ons no campo da etnografía e antropoloxía, pois sendo unha das súas peculiaridades máis interesantes é, por desgraza, a menos estudada polos investigadores.

Como xa teño dito, queda só unha xeración, a que vai dos 65 aos 85 anos, que aínda pode gardar algún recordo dese universo máxico que representou a cultura popular auniense; cando desapareza esa xeración, non teremos onde escudriñar, porque esa sapiencia naceu coa vida dos seus antepasados e foi transmitida oralmente de pais a fillos e, agás honrosas mínimas excepcións, ninguén o investigou e polo tanto non quedan restos escritos delas que dean fe da importancia da sabedoría popular auniense.

Aínda así, sigo dicindo que hai poucas, pero que poden ser atraentes, as posibilidades de obter información.

Pero esa información ten que ser elaborada por persoas cualificadas e dun xeito técnico e científico, para así aproveitar o pouco, ou moito, que os informantes pode proporcionarnos.

É por iso que solicito á Consellería de Medio Ambiente, a Parques, Consellería de Cultura, Deputación, Concello de Bueu,..., que poñan todo da súa parte para que especialistas nestas materiais reciban a axuda que necesiten para investigala, do contrario, esa cultura popular que naceu en Ons hai 200 anos, perderémola para sempre.

INTRODUCCIÓN

Aínda que relativamente preto do continente, a comunidade auniense viviu un illamento e un forte retraemento que fixo que os seus habitantes foran moi remisos á hora de establecer relacións con persoas fóra do seu entorno insular e, aos visitantes, moi complicado coller confianza e entrar na estrutura social auniense.

A falla de transporte co continente, o pequeno espazo nas dornas polbeiras, as inclemencias meteorolóxicas, o estado do mar, a falla dun porto adecuado,..., facía moi difícil a comunicación cos pobos da costa próxima o que provocaba unha

Peirao de Ons totalmente anegado nunha marusía de verán no 2013.

falla de contacto e relación con outras persoas de fóra da súa colectividade illán. Aínda que os homes, mariñeiros, si se desprazaban aos puntos de venda de peixe e marisco e a zonas costeiras para abastecerse (sobre todo entre as décadas de 1940 – 1965) de produtos que na illa escaseaban polo exceso de poboación como: miñoa, cangrexos, broza, madeira,..., pilas, viño,..., pero, ata nesas situacións, o contacto habitual, seguía sendo cos seus paisanos aunienses; atopábanse como máis seguros.

As mulleres, non estaban enroladas nas dornas, e aínda que algunha, de xeito puntual, podía acompañar ao seu home nalgunha faena pesqueira preto da Illa, a súa función era a

dedicación aos labores caseiros, atención aos fillos, coidado do gando,..., e faenas agrícolas. Iso traía que o contacto co continente era moi inferior ao dos homes e só puntualmente ían ao médico, a dar a luz, ao mercado, algunha festa se estaban ofrecidas,..., ou a outra faena que desenvolvía mellor que o seu home, pero, aínda así, a relación coas persoas do continente era a precisa e imprescindible, segundo ao asunto polo que se desprazaran.

A isto hai que engadir a falla de servizos na propia illa. En Ons as casas carecían de electricidade, de auga, saneamento,..., nunca houbo servizo médico, nin veterinario,..., si houbo mestra/e, aínda que as veces as ausencias eran prolongadas por non poder achegarse á illa por mor do temporal, o espazo que facía de escola era do máis precario e os materiais escolares

brillaban pola súa ausencia. A falla de transporte provocaba que as dúas tendas existentes, sobre todo no inverno, careceran de provisións de todo tipo, que eran imprescindibles para unha mínima calidade de vida. ...

HOUBO QUE BUSCARSE A VIDA

Todas esas privacións obrigaron aos aunienses a buscar fórmulas que substituíran ás súas carencias. A vida transcorría de xeito tranquilo, sen moitos sobresaltos. Non lles faltaba alimento para a familia, o campo e o mar cubrían as súas necesidades. Traballaban arreo pero felices durante a semana, e os sábados á noite e os domingos, o son das pandeiretas no Curro, facilitaban eses intres de diversión para maiores e nenos, e era o momento de andar a facer as beiras entre os mozos/as.

Levarse ben era unha obriga, necesitábanse uns aos outros para unha gran maioría dos labores diarios, dende subir e baixar a dorna para ir faenar ata os labores de sementeira e colleita.

Pero, aínda que a unión e a harmonía, parecía algo evidente, na realidade existía, aínda que non o puxeran de manifesto directamente, rivalidades, desavinzas, envexas,..., que, ás veces, acababan en inimidades, que tamén é certo, non eran moi duradeiras pois, como dixemos, estaban condenados a entenderse, necesitábanse.

As matanzas, onde os veciños axudábanse

DÚAS MULLERES “ESPECIAIS” CON PODERES

Como comentaba, a falla de servizos médicos e veterinarios, provocou o xurdir de persoas, xeralmente mulleres, que compensaban esa carencia, especializándose como curandeiras que axudaban, senón a curar si aliviar ou aconsellar, a aquelas/es veciños/as, e tamén a animais, que padecían algún mal, aínda que, se o mal non pasaba, e tal como explicabamos no número anterior¹, acudían, se tiñan posibilidades, ao médico ou a “*unha muller desas*”, de fóra da illa.

Pero, tamén había mulleres (non teño datos de homes) que posuían unhas habilidades, moitas veces herdadas, transmitidas pola súa familia ou adquiridas por experiencia propia, que axudaban á veciñanza en cuestións, dificultades, complicacións,..., que por si soas, non eran quen de resolver. Eran as consideradas adiviñas no caso positivo, ou “bruxas” nos casos negativos.

Sobre estes dous casos: adiviñas e “bruxas”, e das que podemos dicir que posuían unha fama de selo entre os aunienses, temos, aínda que podería haber máis, dous casos² curiosos: Marcelina e Manuela.

Marcelina adiviña: Era famosa porque botaba a “Peneira”. Uns din que a facía bailar cunha tesoiras e segundo onde parara, con respecto a onde ti estabas, sabía o que che ía ocorrer. Sen embargo outros falan de que botaba dentro unhas pedras, como bólas e, ao movela, segundo como quedaran na peneira, sabía o que ía a acontecer. Esta muller tiña a especialidade en amoríos e a ela acudían mulleres, principalmente, pero tamén homes. Con respecto a enfermidades, non ían onda a ela.

Contaba o Sr. Piñeiro: *“Moitos homes ían para meterse con ela. Como era pobre, levábanlle calquera cousa, sobre todo comida, e lle dicían que lles botara a Peneira. Ela o facía e dicíalles que rapaza andaba tras deles, ou como era a moza coa que se ían casar,..., ou o que tiñan que facer para conquistala,...”*

“Mentres estaban todos xuntos, ríanse dela e do que dicía, pero logo ás escondidas, ían sós xunta dela para que lle contara máis cousas, tiñan vergonza de que os viran. Primeiro ían burlarse, pero según o que lles dixera, volvían para saber máis, pero sen que ninguén os mirara.”

A siña Josefa comentaba, que as mulleres ían xunto dela, porque sempre acertaba: *“... e como non ía adiviñar!! Ías xunta ela e dicíache, que o home co que ías casar era alto, que xa fora ao servizo, que vivía nun barrio do sur da illa,... Logo ías ao baile, e como viñera un que non fose como ela dicía, xa non lle facías caso, buscabas ao que tivera a figura e os modos que ela lle dixera. Algunhas case quedan solteiras por facerlle caso. Eran cousas das mulleres de antes!!!”* - *“Tamén, na illa coñecíanse todos e falaban no río³, á porta da casa,..., cando ían co gando, e a ela tamén lle contaban e así sabía quen lle gustaba ou quen andaba detrás de cada moza da illa. Logo, ao ir canda ela, xa lle daba os datos do mozo que andaba por ela. Por iso acertaba...”*

¹ Celestino Pardellas de Blas. “O solpor da cultura popular na Illa de Ons (III). Meigas, bruxas, feitizos..., e “Unha muller desas (I).”. Revista AUNIOS. 2025. Nº 30. Páxs. 23-26.

² Volvo de novo a repetir, que os nomes que dou, son ficticios, co fin de evitar problemáticas ou ferir susceptibilidades cos seus familiares, aínda que nalgúns casos, os nomes poden coincidir coa propia persoa ou con outros veciños da Illa.

³ Na illa chamábanlle “río” ao lugar onde ían lavar a roupa.

Sobre a siña Marcelina, o señor José do Caño, explicoume que, aínda que ían a consultala por cousas de noivados, sen embargo collera moita sona polo seguinte. Díxome: *“Contoume o meu pai que ese ano fora de moita seca, xa dende a primavera non caía nin gota. As patacas e o millo non ían pa riba. As fontes botaban un fío de auga, que había que aproveitar para a casa, ata moitos chegaron ir buscar cubos e barreños de auga salgada para botar ao millo, perdiamos a colleita.*

Vñera o cura de Beluso á Illa, non recordo como dicía meu pai que se chamaba, e dixerónlle de sacar os santos da igrexa pa lavarlle a cara e as mans polas fontes pa ver se facían por chover. El dixo que si, e dividiron os santos. Eran pequenos e pesaban pouco. Uns foron polas fontes das Xabreiras, Canexol e Pereiró e outros polas de Caño, Chan e Cucorno, en cada unha había que lavarlle a cara e as mans cun pano de man.

Fixeron a procesión, pero non choveu. Uns dicían que non se fixo como era, había que ir a oito fontes e non foron. Outros que o pano tiña que ir antes a bendicir na misa, e non o levaran,,,,., o caso foi que non chovía.

No recordaba a quen se lle ocorreu a idea de ir xunto a Marcelina a que lle botaran a Peneira, a ver que dicía. E alí foron. Ela aceptou facelo e díxolles un día da semana, non recordo cal, e que ía a chover a semana enteira. E non foi a acertar!!!

Non comezou a chover o día que ela dixera, non sei se foi antes o despois, pero estivo chovendo sete, oito ou dez días. Dende aquela, colléronlle moita devoción.”

Manuela, feiticeira, ou persoa con facultades singulares: Era unha muller que compaxinaba poderes malévolos e, ás veces, propicios. Tiña moi mala fama, ata chegaron a comentar dela que lle botara unha maldición aos seus propios fillos. Comentaban sobre un deles: *“... díxolle que ía morrer afogado, e morreu. E, sabes por que foi, porque estivo casado na casa e despois saleu. Era mala e difícil convivir con ela.”*

<https://luzdetea.wordpress.com/2021/08/04/coscinomancia-i-as-sortes-da-peneira-e-as-tesorias/> A autora do artigo desta foto di: *“Miña avoa contaba que na súa adolescencia, ela e un par de amigas usaban a peneira e as tesoiras para saber se verían ós seus noivos no baile, ou se os seus namorados as sacarían a bailar”.* Autor da Foto: Gustav Henningsen. Museo do Pobo Galego

Segundo parece, non permitía que lle levaran a contraria, nin tan sequera a súa propia familia. Manuela non tiña gando era pobre. Dicían: *“... chamaba á xente para que lle levaran un carro de esterco. Como non llo levaran, din que lle botaba maldicións para eles e para os animais. Xa podías necesitalo ti, pero co medo, quedabas ti sen el e levábasllo. Algúns non lle facían favores a ninguén, pero a ela, se lles pedía, cen carros á porta, co medo que lle tiñan a que lles botara unha maldición...”*

Contan que ás veces quedaba un leira sen traballar. Como lle interesara, ía a pedirla ao dono que, polo medo, deixábala. Logo buscábase a vida para que lla traballaran outros veciños: *“... xa podías estar traballando cos bois e familia na túa finca que, como chegara a pedirche que lle foses a labrar, tiñas que arriar todo na túa finca e ir á dela”.*

A pesar diso, se se levaban con ela, facía todo por axudarlles: *“... mira, cando andas preñada, se che piden unha cousa e non lla dás, dicíanche: “Agora terás un orizón”. E che nace no ollo.*

Manuela era experta en curar as avenidas, os granos nos ollos e o aire malo. Tiñas que levarlle nove granos de trigo e con cada grano, que o poñía cerca do ollo, dicía:

*<Santa Lucía tres ollos tenía,
unos bordaban e outros cosían,
outros tiraban as avenidas
dos ollos de quen as tenía.*

*Un Padrenuestro
con un Ave María>*

Tiña que facelo nove veces, unha vez por cada grano.”

Para curar os orizós (*orzuelos*), a siña Manuela usaba tamén outro sistema. Contoume a siña Lucía: *“... botaba allo e loureiro na boca e os rillaba ben. Logo mandábache abrir o ollo e botábache o alento. Logo dicía unhas palabras, que non se lle entendían e, ao outro día, pasábache.”*

Contaban que xa a súa nai era unha boa menciñeira e tiña herbas de todo tipo. A siña Delfina contoume: “... *xa a nai de Manuela collía herbas na mingunte de agosto. Tiña herbas de remedios para curar a barriga, os cólicos, para a cabeza, os catarros,..., ata unha vez, unha muller que quedara en cinta, dun do destacamento do Faro durante a guerra, foi xunta á nai de Manuela. Disque empezou a coller herbas que ela coñecía, para cocelas e que tomara o bebedizo, para que se desfizera a criatura e abortara. ...*”

A xunto Manuela e a súa nai, si acudían para ver de curar enfermidades ou por problemas que tiveran os animais pero, como fosen cousas complicadas, disque non acertaban. Se iso pasaba, e sen dicirlles nada a elas, acudían a “unha muller desas” fóra da illa. Pero, se curaba a persoa ou animal, dábanlle as grazas tamén a elas. Non fora ser!!!

O XURDIR DA PALABRA “BRUXA” ENTRE AS/OS AUNIENSES

Como comentei, os veciños estaban obrigados a entenderse para poder convivir nun espazo tan pechado como Ons, pero iso non evitaba que houbera rifas, desavinzas e conflitos entre eles, que moitas veces, para evitar poñerse a mal, levábano ás caladas, ou coñecíanas só os máis achegados, aínda que, máis cedo que tarde, saían á luz.

Estes conflitos levaban a culpar sempre a outros dos males que ocorrían á familia ou ao seu entorno: “**Antonia e moi vividora, fala mal de todas. O outro día díxome: <Ti sabes quen lle ten o porco embruxado á Maruxa, pois é a muller de Luís, miroulo, e dende que llo mirou, non comeu máis>.**

Aínda que despois, seguindo a conversa, veu darlle a razón a Antonia, dicindo: “**Josefa, a muller de Luís, é moi envidiosa, un día veu xunta de min a que lle vendera pitos, e eu díxenlle: <Eu non che vendo por que tes máis ca min>. Pois dende que veu aquí e mirounos, morréronme máis de trinta. Esa muller é bruxa, ten moita envidia e mal de ollo**”.

A palabra “*envidia*” estaba sempre detrás de todos os males que ocorrían e esa envexa, transformábase rapidamente en complicacións e adversidades: “**A irmá da miña sogra, tiña moita envidia. Non sei por que, tomouna co meu cuñado, non quería que tivera nada.**

Ela tiña fillos, pero non eran bos mariñeiros e vía que o meu cuñado sempre traía pulpo e peixe, e vendía ben. Entón predeuna con el e, como o mirara ir pa o mar, o meu cuñado, ou pescaba pouco ou tiña avaria no barco... Esa muller é bruxa...”

En todas as historias onde hai roces entre veciños, e algunha sofre algún tipo de mal, a palabra <bruxa> aparece deseguido. Comentaba Luísa: “... e ela acababa de parir. Un día, estaba dando de mamar ao neno, cando comezou a botar sangue no bico dos peitos. Foi onda a súa veciña para ver que había de facer, e sen máis, xa lle estampou: “**non estivo na túa casa, fulanita e che veu darlle de mamar, pois foi ela a que che puxo así. Sabes que é bruxa e ten mal ollo, e como non puido ter fillos, anda a procurar mal a quen os ten.**” ...

Podería seguir contando moitas máis historias aunienses relacionadas coa palabra “bruxa” en relación a culpar a outros polos males que lle xurdían a algún familiar ou animal, pero enchería o artigo de testemuñas moi parecidas, aínda que un bo profesional do mundo da etnografía e antropoloxía, sabería quitarlle moito proveito a estes relatos.

É tamén moi interesante o apartado que se lle podería dedicar ás diferentes descrições sobre amuletos ou talismáns que empregaban os aunienses para evitar e espantar ás bruxas, á santa compañía, eludir o mal de ollo, evitar o buscar procedementos para librarse dos males,...

Entre as testemuñas máis interesantes sobre como protexerse de todos os males, estaban a utilización do **Pau de Noiteboa** ou as súas cinzas e o **Ramo seco das Herbas do San Xoán** que, estratexicamente empregadas ou situados en lugares sinalados da vivenda, libraban a esta e á familia de calquera complicación.

Só espero que con estes concisos relatos, anime a estudosos e investigadores a intentar pescudar sobre o fascinante mundo etnográfico da comunidade humana da Illa de Ons.

Galiñas e porcos eran os animais que máis se vían afectados polos casos de malos ollos